

ISSN: 2299-7237

STUDIA UCRAINICA VARSOVIENSIA

10

UNIWERSYTET WARSZAWSKI
KATEDRA UKRAINISTYKI

RADA NAUKOWA

Prof. dr hab. Wira Ahejewa (Uniwersytet Narodowy „Akademia Mohylańska” w Kijowie, Ukraina)

Prof. dr hab. Fłorij Bacewicz (Lwowski Uniwersytet Narodowy im. I. Franki, Ukraina)

Dr Simone Attilio Bellezza (Università di Napoli Federico II, Włochy)

Prof. Andriy Danylenko (Pace University, New York City, USA)

Prof. dr hab. Pawło Hrycenko (Instytut Języka Ukraińskiego, Narodowa Akademia Nauk Ukrainy, Ukraina)

Prof. dr hab. Tamara Hundorowa (Instytut literatury, Narodowa Akademia Nauk Ukrainy, Ukraina)

Prof. dr hab. Aleksander Kiklewicz (Instytut Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Polska)

Prof. Michael Naydan (Pennsylvania State University, USA)

Dr hab. Oksana Pukhons'ka (Uniwersytet Akademia Ostrogska, Ukraina)

Prof. dr hab. Anatolij Zahnitko (Donecki Uniwersytet Narodowy im. W. Stusa w Winnicy, Ukraina)

UNIwersytet warszawski
KATEDRA UKRAINISTYKI

STUDIA UCRAINICA
VARSOVIENSIA
10

Warszawa 2022

Redaktor naczelny

prof. ucz. dr hab. Iryna Kononenko

Zastępca redaktora naczelnego

dr Katarzyna Jakubowska-Krawczyk

Sekretarze redakcji

dr Oksana Przybysz

dr Marta Zambrzycka

Redaktorzy działu językoznawstwo

prof. ucz. dr hab. Iryna Kononenko

prof. dr hab. Irena Mytnik

prof. ucz. dr hab. Svitlana Romaniuk

Redaktorzy działu literaturoznawczo-kulturoznawczego

dr Katarzyna Jakubowska-Krawczyk

dr Paulina Olechowska

dr Marta Zambrzycka

Redakcja językowa streszczeń w języku angielskim

Renata Botwina, Oksana Przybysz

Redakcja językowa

Rusłana Sechynska

Adres redakcji – Katedra Ukrainistyki, ul. Szturmowa 4, 02-678 Warszawa, Uniwersytet Warszawski,
tel./fax (22) 55 34 252, e-mail: studiaucrainica.ku@uw.edu.pl, www.studiauavar.pl

Redaktor prowadzący – Dorota Dziedzic

ISSN 2299–7237

e-ISSN 2545–157X

Copyright © by Authors, 2022

Publikacja na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa 3.0 PL (CC BY 3.0 PL)

(pełna treść wzorca dostępna pod adresem: <http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/legalcode>)

Publikacja dofinansowana przez Prorektora UW ds. badań naukowych i współpracy.

Edycja papierowa jest wersją pierwotną czasopisma.

Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego

02-678 Warszawa, ul. Smyczkowa 5/7

wuw@uw.edu.pl

Dział Handlowy WUW: tel. (48 22) 55-31-333

e-mail: dz.handlowy@uw.edu.pl

Księgarnia internetowa: www.wuw.pl

Skład i łamanie – Dariusz Górski

Druk – POZKAL

Spis treści

JĘZYKOZNAWSTWO

Флорій Бацевич

Аспекти мовленнєвожанрової організації „неприродних” наративів
(на матеріалі української та російської мов) 11

Оксана Зелінська

Вербалізація емоції страху в дитини в художньому тексті 27

Anna Kizińska

Incongruity of civil law terms under German, British and Ukrainian
legal systems – case study 45

Жанна Колоїз

Від „політичного гасла” до „політичного слогану”: лінгвістична
інтерпретація понять 57

Тетяна Космеда

Лінгвоісторіографія української лінгвістики ХХІ століття: жанрові
різновиди репрезентації 75

Віталія Паніш

Тарас Шевченко як психомовна особистість 89

Юлія Риси́ч-Шафранці

Суржик із перспективи вивчення та функціонування
(на матеріалі власного соціологічного дослідження) 99

LITERATUROZNAWSTWO I KULTUROZNAWSTWO

Віра Агеева

Культурний спротив як стратегія київських неокласиків 125

Віктор Давидюк

Функціонально-поетична самоідентифікація Купала в українських
купальських піснях 147

Оксана Іванкова-Стецюк

Візуальні виміри соціокультурної інтеграції родин вимушених
переселенців в Україні (на матеріалах українсько-польського
проекту) 157

Світлана Ковнік

Особливості художньої інтерпретації образу нащадка генія у романі
Б. Коломійчука „Моцарт із Лемберга” 169

Віталія ПАПІШ (Vitaliia PAPISH)

Донецький національний університет імені Василя Стуса (Вінниця, Україна);
Vasyl' Stus Donetsk National University
ORCID 0000-0002-2609-1620
vitalija.papish@uzhnu.edu.ua

Тарас Шевченко як психомовна особистість

Taras Shevchenko as a psycholinguistic personality

The article is an attempt to decode a literary text to identify an individual psychological content in it. On the basis of philological and psychological analysis it is proved that Shevchenko's linguistic identity is characterized by two types of accentuation – emotive and affective-exalted. At the level of the text it is seen in the high frequency of emotions: *tears, crying*, in the repetition of verbal formulas containing motivational and volitional qualities, as well as in a peculiar syntactic and intonational phrase organization.

Key words: psycholinguistics, psychoanalysis, accentuation, emotive

У статті здійснено спробу декодування художнього тексту для виявлення в ньому індивідуального психологічного змісту. На основі філологічного та психологічного аналізу доведено, що мовній особистості Тараса Шевченка притаманні два види акцентуації – емотивна та афективно-екзальтована. На рівні тексту це простежено у високій частотності емотивів *сльози, плач, ридання, голосіння*, повторюваності словесних формул з мотиваційно-вольовими властивостями, а також у своєрідній синтаксичній та інтонаційній організації фрази.

Ключові слова: психолінгвістика, психоаналіз, акцентуація, емотив

Можливість нового осягнення Шевченкового Слова зумовлена домінуютьною нині антропологічною парадигмою, можливістю міждисциплінарного підходу, а також свободою у вивченні суб'єктивного світу генія. Як писав Юрій Мулик-Луцик ще в 1961, „щоб досліджувати творчість Шевченка, треба перш за все досліджувати духа Шевченка за психологічними принципами, а цей спеціальний

предмет називається „психологія творчої особистості”¹. Психологічний чинник творчої свідомості Кобзаря з року в рік поглиблюється переважно літературознавцями. Зокрема Богдан Рубчак² осмислював психологічний комплекс емігранта у творчості поета; Михайлина Коцюбинська³ – повторюваність образів і словесних формул, Степан Балей⁴ писав про фемінізм митця; Дмитро Донцов⁵, Григорій Грабович⁶, Оксана Забужко⁷ робили спробу розшифрувати коди його міфологічного мислення; Георгій Луцький [Luckyj, George Stephen Nestor] на основі юнгівського способу психоаналізу вдавався до характеристики образів *матері-покритки* та незаконнонародженого *байстрюка* як втілення національних архетипів; Ніла Зборовська характеризувала вияви депресії у текстових масивах⁸, Леся Генералюк⁹ цікавилася питанням психології творчості Т. Шевченка; Анатолій Макаров¹⁰ науково вивчав його „сновидну” творчість. Незважаючи на значний науковий поступ, психологічний код нашого національного поета до кінця не розгадав ніхто, хоча „про високу емоційну температуру його особистості і його текстів писали майже всі дослідники”¹¹. У мовознавчій шевченкіані розроблення питання психології митця ще тільки починаються; потенціал тут невичерпний, і подібні дослідження завжди актуальні. Новий погляд в осмисленні психотипу мовної особистості Т. Шевченка здійснила відома українська лінгвістка Тетяна Космеда у монографії *Ego i Alter Ego Tarasa Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу* та низці статей.¹²

¹ Ю. Мулик-Луцький, *Передмова (нова сторінка в шевченкознавстві)* [в:] Онуфрійчук Ф., *Світ рослин у творах Т. Шевченка*, Йорктон: Redeemer's Voice Press [Канада] 1961, с. 6.

² Б. Рубчак, *Мити метаморфоз, або Пошуки доброго світу (Мифы метаморфоз, или Поиски хорошего мира)*, Львів: Піраміда 2012.

³ М. Коцюбинська, *Етюди про поезику Шевченка: Літературно-критичний нарис*, Київ: Рад. письменник 1990

⁴ С. Балей, *З психології творчості Шевченка*, Львів: Шляхи 1916; Черкаси: БРАМА 2001.

⁵ Д. Донцов, *Незримі скрижалі Кобзаря [містика лицарства запорозького]*, Торонто: Гомін України 1961.

⁶ Г. Грабович, *Шевченко як міфотворець*, Київ: Радян. письменник 1991.

⁷ О. Забужко, *Шевченків міф України: спроба філософського аналізу*, Київ 2001.

⁸ Н. Зборовська, *Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури. Монографія*, Київ: Академвидав 2006, с. 77.

⁹ Л. Генералюк, *Нотатки до психологічних студій над Шевченком і його творчістю* [в:] „Слово і Час”, №5, 2012, с. 3–19.

¹⁰ А. Макаров, *Ще одна грань Шевченкової творчості* [в:] Idem, *П'ять етюдів. Підсвідомість і мистецтво: Нариси з психології творчості*, Київ: Рад. письменник 1990, с. 57–105.

¹¹ Т. Космеда, *Ego i Alter Ego Tarasa Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу. Монографія*, Дрогобич: Коло 2012, с. 176.

¹² Див. більш докладно: *Ibidem*; Т. Космеда, *Мовна особистість Тараса Шевченка: новий погляд* [в:] „Слов'янський збірник”, №17, 2013, с. 83–93; Idem, *Мовна особистість Тараса Шевченка як дзеркало розвитку української мови сер. XIX ст.: проблемні аспекти* [в:] *Волинь філологічна: текст і контекст. Лінгвостилістика XXI століття: стан і перспективи*: зб. наук. пр., упоряд. С. Богдан, №15, Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки 2013, с. 139–148.

Названі праці стали поштовхом до розроблення інших питань, пов'язаних з імпліцитною психологією „універсальних творців національного континууму культури”¹³, до яких відносимо й Т. Шевченка.

Напружена екзистенційна рефлексія, енергійна словесна форма, концентрація граничних психологічних станів та надзвичайна емоційність Кобзарєвої поезії дає змогу висловити гіпотезу про наявність у його текстах двох типів психологічної акцентуації – *афективно-екзальтованої* та *емотивної*. Простежити кореляційні зв'язки між ними та домінантами його поетичного дискурсу і є *метою* цієї наукової студії. Джерельною базою дослідження обрано поезії та поеми, уміщені в першому томі *Зібрання творів Т. Шевченка* у 12 томах¹⁴.

У науці усталилося розуміння *психологічної акцентуації* як вияву гіперболізації певних рис характеру, що є межовими проявами норми. Одне з найвідоміших теоретичних положень у царині порушеної проблеми належить німецькому психіатру Карлу Леонгарду, який розробив класифікацію видів психологічної акцентуації, серед яких й *афективно-екзальтований* тип та *емотивний темперамент*. Носій афективно-екзальтованого типу, на думку вченого, наділений такими рисами, як емоційна збудливість і тонка психологічна організація, при цьому „якусь рядову неприємність друга (...) відчуває болочіше, ніж сам постраждалий”¹⁵. Зауважмо: „Той факт, що екзальтованість пов'язана з тонкими і дуже людськими емоціями, пояснює, чому цей темперамент особливо часто мають артистичні натури – художники, поети”¹⁶. *Емотивні* ж особи, за К. Леонгардом, наділені такими рисами, як (1) чутливість; (2) глибокі реакції у сфері тонких емоцій; (3) гуманність; (4) вразливість; (5) м'якосердечність; (6) надмірна сльозливість. Психіатр вважає, що емотивні особистості дуже схожі з афективно-екзальтованими, але „емотивні (...) не впадають у такі крайності у сфері емоцій, як афективно-екзальтовані, емоції їх розвиваються з меншою швидкістю”. Афективно-екзальтованих особистостей можна охарактеризувати словами „бурхливий, рвучкий, збуджений”, емотивних – „чутливий, вразливий”¹⁷. Акцентуовані риси виявляються лише в психотравмуючій ситуації, до якої можна віднести і творче напруження. Художній текст – це, по суті, художня репрезентація самого себе. Кожен митець користується загальнонаціональною мовою, але відбір мовних засобів відбувається під впливом внутрішніх психічних імпульсів. У поетичному дискурсі Т. Шевченка два види психологічної акцентуації зумовили поєднання різних стилістичних тональностей. Перебіг

¹³ Л. Генералюк, *Op. cit.*, с. 4.

¹⁴ Т. Шевченко, *Зібрання творів*: у 6 т., т. 1: *Поезія 1837–1847*, Київ 2003, <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev101.htm>. (далі при цитуванні Шевченка покликаємося на це видання).

¹⁵ К. Леонгард, *Акцентуированные личности*, пер с нем. В. Лещинская, под. ред. В. Блейхера, 2-е изд., Київ: Вища школа 1989, с. 105, https://lib.uni-dubna.ru/search/files/psy_leongard/1.pdf, [20.12.2021].

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, с. 110

психічних процесів текстотворця можна спостерігати за характером і надмірністю вживання окремих лексичних засобів, особливостями розгортання фабули, улюбленими темами, мотивами, образами, побудовою фраз, речень, своєрідною пунктуацією та ритмомелодикою, специфікою моделювання емоційних пауз.

Наявністю афективно-екзальтованої акцентуації можна пояснити функціонування в поетичному дискурсі образів знедолених, серед них – удови, сироти, незрячі, наймити, каліки, покритки, байстрюки, німі, старці, божевільні, жінки-страдниці, розлучені закохані, яким наратор щиро співчуває; разом з персонажами він страждає, плаче, любить чи ненавидить, веде з героями внутрішню розмову. Як емотивний акцентуант, він виявляє співчуття до обездолених, свідченням цьому є лексичний тезаурус, пор.: *Катруся, Івась, сиротина, сіромахи, мій голубе, доню моя; Катерино, серце моє; сердега Ярема, сіромаха Ярема*. Особливою емоційністю проникнуті рядки-роздуми про своїх персонажів, пор.: *Така її доля... О Боже мій милий!/За що ж ти караєш її, молоду?/За те, що так щиро вона полюбила/Козацькі очі?.. Прости сироту! (Причинна)*. Тут також спостерігаємо перегук із фольклорними традиціями, які сприяють „дешифрації (...) мовомислення”¹⁸ української лінгвоспільноти. Водночас скромним простим людям поет протиставляє звіроподібних царів, царят, панят, князів, наділених такими рисами, як хтивість, цинізм, зажерливість. І, як народний месник, як носій афективно-екзальтованої акцентуації, він готовий до фізичної розправи (*я різав все, що паном звалось, без милосердя і зла; До сльоз, до крові, до пожару/До всього, всього я привик (Варнак); то проклинають / І світ запалити! (Минають дні, минають ночі); Кайдани порвіте / І вражою злою кров'ю / Волю окропите (Заповіт); (...) проклятого пана.../ щоб задушить! (Відьма); (...) з ножем у халяві — піде луна гаєм (На вічну пам'ять Котляревському); За що скородили списами/ Московські ребра?? Засівали, / І рудою поливали.../І шаблями скородили (Чигирине, Чигирине...)*).

Тарас Шевченко є впізнаваним в аспекті моделювання емоційних вражень. Домінантним емотивом у його поетичному дискурсі є *сльози*. Цей емотив входить у ширшу мікропарадигму душевного болу і страждань – *плач, ридання, голосіння*. За Володимиром Шаховським, *емотив* – це мовленнєва одиниця (слово, словосполучення, художній засіб тощо), що фіксує (називає, виражає, описує) в тексті емоцію, пережиту автором у певний час або переживану ним у момент творчого процесу. Майже в кожній поезії Т. Шевченка знайдемо авторські емотивні інтенції. У ролі адресатів виступають різні персонажі, пор.: *плаче козак; очі плачуть; плаче сиротина (Думка); Залізняк заплакав, / Вперше зроду; сльози не втер; гайдамаки заплакали; Ярема сльози утирає; часом тихенько заплаче; плаче собі тихесенько; тяжко-важко плаче; у Гонти хлинули сльози; у Оксани сльози блиснули, вона то заплаче, то зомліє; гетьмани, якщо б раптом*

¹⁸ С. Лавриненко, *Фольклорний текст як джерело культурноправової інформативності* [В:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, № 3, 2015, с. 89.

воскресли, заплакали б тяжко; Галайда часом тихенько заплаче; І заридають чорні гори; І Альта [ріка] плаче; плаче Україна (Гайдамаки); заплакана мати, не плакали б діти (І мертвим, і живим...); нам тільки плакати, плакати, плакати, / І хліб насущний замінить / Кривавим потом і сльозами (Кавказ); заплаче серденько; Україна заплакала; хлопці та дівчата / слізючки втирають (Тарасова ніч); сліні очі плачуть (Перебендя); тая чорнобрива / Плакала, співала (Тополя); подруженьки, / слізючки втирають (Причинна); земля плаче у кайданах (Єретик); плаче серце (Сліпий); заплакала Лілея / росою-сльозою (Лілея).

Певну емотивну траєкторію спостерігаємо в сюжетних елементах поеми Катерина. На початку оповіді, коли дівчина тільки закохалася в москаля і ще не відає про свою майбутню ганьбу, тільки *калина плаче*. Як тільки Катерина відчула себе вагітною і покинутою, не раз *вмивалася сльозою*, ховаючи, однак, сльози від людей (*пішла б в садок поплакати, / Так дивляться люде*). Батько, убитий горем, востаннє за сльозами *ледве-ледве вимовляє доні й проганяє з дому*. Його важка промова переходить у голосіння – і теж зі сльозами: *А хто ж мою головоньку / Без тебе сховає? / Хто заплаче надо мною, / Як рідна дитина?* Потім сльози супроводжують покритку на кожному етапі її зневаженого материнства. Покидаючи село, *заридала Катерина; заголосила; покапали сльози / За сльозами за гіркими / І світа не бачить, Тільки сина пригортає, / Цілує та плаче*. Потім іде засніженою дорогою із заплаканими очима; з горя дала сльозам волю, *ще б плакала Катерина, / Та сліз більше немає; іде куди очі ведуть, ...щоб під чужим тином сльози вилити! Життя тяжко в оковах!*

Вищий емоційний реєстр спостерігаємо в ширших контекстах, де нагнітаються гарячкові емоційні звертання, пристрасний діалогований монолог, що слугують виявом афективно-екзальтованого напруження:

*Плач же, серце, плачте, очі,
Поки не заснули,
Голосніше, жалібніше,
Щоб вітри почули,
Щоб понесли буйнесенькі
За синєє море
Чорнявому зрадливому
На лютєє горе! (Думка).*

Великий емоційний вплив на читача мають контексти, де оповідь ведеться від першої особи-дитини: *...малими ногами / ходив я та плакав; І мені, малому, не раз довелось / За титаря плакати. І ніхто не бачив, / Що мала дитина у куточку плаче*. Схожою смисловою гранню віддають і порівняння в синтагмі „заплакати, як мала дитина”, пор.: *У моїй хатині / Заспіваю, заридаю, як мала дитина (Гайдамаки); Згадаю Енея, згадаю родину, / Згадаю, заплачу, як тая дитина (На вічну пам'ять Котляревському).*

„Експресивним згустком людських пристрастей”¹⁹ є плач ліричного героя над долею своїх персонажів, пор.: *Катерина: Умивай же біле личко / Дрібними сльозами; А я візьму сльози – лихо вилити; Затоплю недолю дрібними сльозами; Кого – щастя, кого – сльози, / Все нічка покрила (Катерина); виливаю сльози на мою Мар'яну; я виплакав очі (Мар'яна-черниця).*

На думку К. Леонгарда, для емотивних особистостей характерне також *приховування емоцій*. Знаходимо відповідні докази цьому і в поемах Т. Шевченка: *Пішла б садок поплакати, / Так дивляться люде; Бреше, – скажуть, – сякий-такий! / (Звийчайно, не в очі); Не плач, Катерино, / Не показуй людям сльози, Терпи до загину; Собаки злі, покусують, / Та не заговорять, Не розкажуть сміючися... (Катерина); ... тяжко, діти! / Коли пустять в хату, / То, зустрівши, насміються...; плаче собі тихесенько; І ніхто не бачив, / Що мала дитина у куточку плаче; один собі / У моїй хатині / Заспіваю, зарідаю; Щоб ніхто не бачив / Ні дівочі дрібні сльози, / Ні щирі козачі Щоб люди не знали, / Що на серці заховано, Щоб не привітали (Гайдамаки).*

Страждання і плач у Т. Шевченка не пасивні. „Горе і радість, страждання і бунт, любов і ненависть – цими вулканічними пристрастями дихають невмирущі Шевченкові рядки”²⁰. За таких умов визначити психотип письменника не просто, тому думки вчених у цьому плані й різняться між собою. Так, С. Балей констатував інтровертно-афективний тип Шевченкової психіки²¹, Н. Зборовська сльози поета пов'язувала з виявом депресії²², Т. Космеда, досліджуючи „Щоденник”, прийшла до висновку, що Т. Шевченко репрезентує психотип інтроверта²³, Л. Генералюк відносить особистість поета до афективно-екзальтованого типу²⁴.

Швидкість наростання емоційних реакцій, зафіксованих у контекстах митця, цілком відповідає характеристиці афективно-екзальтованого типу, пор.: *замучені руки / Розв'язались – і кров за кров, / І муки за муки (Гайдамаки); Зареготався, розігнався – / Та в дуб головою! (Причинна); І од злості / Зубами скрегоче (Утоплена).*

Афективно-екзальтований психотип К. Леонгард назвав „темпераментом тривоги і щастя”. Носії цього типу характеризуються різкою зміною настрою, знаходимо докази в контекстах: *А Ярина/То клене, то просить, / То замовкне... поцілує, / То знов заголосить! (Сліпий); Я ввечері посумую, / А вранці поплачу (Думка); Умовк кобзар, сумуючи: / Щось руки не грають. / Кругом хлопці та дівчата / Слізеньки втирають. / Пішов кобзар по улиці – / З журби як заграє!*

¹⁹ Л. Ставицька, *Про один поетичний образ Тараса Шевченка*, <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine37-8.pdf>, [20.02.2020].

²⁰ *Ibidem*.

²¹ С. Балей, *Op. cit.*, с. 43–44.

²² Н. Зборовська, *Op. cit.*, с. 79.

²³ Т. Космеда, *Op. cit.*, с. 14.

²⁴ Л. Генералюк, *Op. cit.*, с. 4.

/ Кругом хлопці навприсядки (Тарасова ніч); Отакий-то Перебендя, / Старий та химерний! / Заспіває, засміється, / А на сльози зверне (Перебендя).

Емотивний і афективно-екзальтований темпераменти дуже близькі, навіть чимось споріднені. Психолог Ірина Мостова, яка теж поділяє думку К. Леонгарда про ці типи, відзначає, що люди екзальтованого типу „легко приходять у захват від радісних подій і у відчай – від сумних, але при цьому *не мають схильності до депресивних реакцій* (виділення курсивом наше – авт.), оскільки знову легко піддаються радості. Внутрішня вразливість і переживання поєднуються з їх *яскравим зовнішнім проявом*. У висловлюваннях екзальтованих особистостей постійно використовуються підвищені тони, яскраві описи, образні вислови. У них сильна тяга до всього прекрасного. Вони мають хороший смак: з них виходять хороші художники, дизайнери, оформлювачі. Ці люди прив’язані до друзів і близьких їм людей, вони альтруїстичні, виявляють *співчуття*, демонструють яскравість і щирість емоцій, почуттів. Водночас люди екзальтованого типу акцентуації *поривчасті, схильні миттєвим настроям*²⁵. Афективно-екзальтований темперамент у тексті можна помітити і в структурі речень. Перевага простих речень пояснюється не лише спонтанністю мовлення, але й *швидкістю* реакцій, що характерно для екзальтованих людей. Наявність великої кількості окличних речень може свідчити про збудливість і різкість (згадаймо свідчення психологів про підвищені тони). Навіть розповідним реченням автор надає окличної інтонації: *Не нам на прю з тобою стати! Не нам діла твої судить!; Встане правда! Встане воля!; А матерніх гарячих сльоз!; Ви любите на братові шкуру, а не душу! Доле, де ти, доле, де ти? / Нема ніякої! Коли доброї жаль, Боже, / То дай злої! злої!*

Напруження передається і формою строфи, пор.:

*Мати дивиться на неї,
Од злості німіє;
То жовтіє, то синіє;
Розхристана, боса,
З роту піна; мов скажена,
Рве на собі коси.
Кинулася до Ганнусі
І в коси впилася (Утоплена).*

Дослідники неодноразово підкреслюють схильність до *альтруїзму* в структурі афективно-екзальтованого темпераменту, прив’язаність до друзів, оточення. Щира любов до друга, і гнів на тих, хто винен у його смерті, емоційно звучить у поемі *Кавказ*, пор.: *І тебе загнали, мій друже єдиний, / Мій Якове добрий! Не за Україну, / А за її ката довелось пролити / Кров добру, не чорну. Довелось*

²⁵ И. Мостовая, *Акцентуации личности и их роль в профессиональной деятельности*, <http://www.hr-portal.ru/article/akcentuacii-lichnosti-i-ih-rol-v-professionalnoy-deyatelnosti>, [20.02.2022].

*запить / З московської чаші московську отруту! / О друже мій добрий! Друже
незабутий!*

Максимальну емоційну збудливість передано в поемі *Гайдамаки*. Повстання 1768 року, як відомо, розросталося з великою швидкістю. Відповідно автор буде і фразу, зазвичай коротку, але емоційно насажену. Привертає увагу, що в одному „швидкому темпі” змальовано усіх персонажів, зокрема: конфедератів (*Полигалися з жидами / Та й ну руйнувати. / Руйнували, мордували, / Церквами топили...*), жида, котрий експлуатує Ярему (*Яремо! Герш-ту, хамів сину / Піди кобилу приведи, / Подай патинки господині / Та принеси мені води, / Вимети хату, внеси дрова, / Посип індікам, гусям дай, / Піди до льоху, до корови, / Та швидше, хаме!.. Постривай! / Упоравшись, біжи в Вільшану: Імості треба. Не барись*).

Злоба, ненависть, жага крові в *Гайдамаках* охоплює майже чи не кожного персонажа. Відповідно добираються й мовні засоби. Ось лексикон конфедератів, котрі знушаються над жидом, – *проклятий жиде; старий паскуда; свиняче ухо; свине, чортів сину; проклятий псявіро; собача шкуро; поганий, собако*. А вияв емоцій озлобленого натовпу передається лексемами на позначення руху, руйнування, фізичної розправи: *Бо будеш битий, одчиняй; ламайте двері; ... нагаями! / Посипались знову; Ревуть, мов скажені; Аж корчма трясеться; Ануте, панове, / Батогами! / Засвистіли, / Хрестять Лейбу знову. / Періцили, періцили, / Аж пір'я летіло; бо хоч здохни*.

Лексеми негативного плану репрезентують і спонукування до дії: *На твалт України / Орли налетіли; вони рознесуть / (...) жидам кару; І вішати, і мордувати*. Стилістичними засобами текстового рівня *Гайдамаків* є також лексеми *кров, труп, смерть, кара, рев, пекло*. У поєднанні з іншими мовними засобами вони репрезентують психологічну напругу, вольові імперативи, справжній емоційний вибух, що притаманно саме афективно-екзальтованому temperamentу.

Висновки. Отже, психологічний чинник в інтерпретаційних матрицях елітарної мовної особистості має велике значення для осмислення його ідіостилу. Емоційна значимість поетичних текстів Тараса Шевченка пов'язана із закодованими в них рис афективно-екзальтованого та емотивного типів психологічної акцентуації. У розвідці представлено лінгвістичні засоби мовно-психологічного портретування, де емотивні інтенції концентруються в моделюванні сердечної м'якості, простоти, у лексичному тезаурусі на позначення сліз, горя, страждань (*сльози, плакати, ридати, голосіння*), демінутивній лексиці (*Катруся, Івась, Степаночко, голубчик*), а афективно-екзальтовані – у номінаціях на позначення бурхливих емоцій, рвучких рухів, швидкої зміни психічних реакцій, афективних станів (*кров, труп, смерть, кара, рев, пекло*). Отож, доведено сформульовану гіпотезу.

Перспективу шевченкознавчих пошуків пов'язуємо з необхідністю дослідити інші дискурси його творчості.

LITERATURA / REFERENCES

- Балей С., *З психології творчості Шевченка*, Львів: Шляхи 1916; Черкаси: БРАМА 2001. [Baley S., *Z psicholohiï tvorčosti Ševčenska*, L'viv: Šlâhi 1916; Čerkasi: BRAMA 2001.]
- Генералюк Л., *Нотатки до психологічних студій над Шевченком і його творчістю* [v:] „Слово і Час”, № 5, 2012, с. 3–19. [Generaljuk L., *Notatki do psichologičnih studij nad Ševčenkot i jogo tvorčistû*, [v:] „Slovo i Čas”, № 5, 2012, s. 3–19.]
- Грабович Г., *Шевченко як міфотворець*, Київ: Радян. письменник 1991. [Grabovič G., *Ševčenko âk miŋotvorec'*, Kiïv: Radân. pis'mennik 1991.]
- Донцов Д., *Незримі скрижалі Кобзаря [містика лицарства запорозького]*, Торонто: Гомін України 1961. [Doncov D., *Nezrimi skrižalî Kobzarâ [mistika licarstva zaroz'kogo]*, Toronto: Gomin Ukraïni 1961.]
- Забужко О., *Шевченків міф України: спроба філософського аналізу*, Київ 2001. [Zabužko O., *Ševčenkiv miŋ Ukraïni: sprobâ filosof's'kogo analizu*, Kiïv 2001.]
- Зборовська Н., *Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури. Монографія*, Київ: Академвидав 2006. [Zbozovs'ka N., *Kod ukraïns'koï literaturi: Proekt psihoistoriï novit'noï ukraïns'koï literaturi. Monografiâ*, Kiïv: Akademvidav 2006.]
- Космеда Т., *Ego i Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу. Монографія*, Дрогобич: Коло 2012. [Kosmeda T., *Ego i Alter Ego Tarasa Ševčenska v komunikativnomu prostori šodennikovogo diskursu. Monografiâ*, Drohobič: Kolo 2012.]
- Космеда Т., *Мовна особистість Тараса Шевченка: новий погляд* [v:] „Слов'янський збірник”, №17, 2013, с. 83–93. [Kosmeda T., *Movna osobistist' Tarasa Ševčenska: novij poglâd* [v:] „Slov'âns'kij zbirnik”, №17, 2013, s. 83–93.]
- Космеда Т., *Мовна особистість Тараса Шевченка як дзеркало розвитку української мови сер. ХІХ ст.: проблемні аспекти* [v:] *Волинь філологічна: текст і контекст. Лінгвостилістика ХХІ століття: стан і перспективи*: зб. наук. пр. / упоряд. С. Богдан, № 15, Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки 2013, с. 139–148. [Kosmeda T., *Movna osobistist' Tarasa Ševčenska âk dzerkalo rozvitku ukraïns'koï movi ser. HİH st.: problemni aspekti* [v:] *Volin' filologična: tekst i kontekst. Lingvostilistika HİH stolittâ*: zb. nauk. pr. / uporâd. S. Bogdan, №15, Luc'k: Šhidnoëvrop. nac. un-t ім. Lesi Ukraïнки 2013, s. 139–148.]
- Кощубинська М., *Етюди про поетику Шевченка: Літературно-критичний нарис*, Київ: Рад. письменник 1990. [Košubins'ka M., *Etüdi pro poetiku Ševčenska: Literaturno-kritičnij naris*, Kiïv: Rad. pis'mennik 1990.]
- Лавриненко С., *Фольклорний текст як джерело культуроправової інформативності* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 3, 2015, с. 89–98. [Lavrinenko S., *Fol'klornij tekst âk džerelo kul'turopravovoï informativnosti* [v:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, nr 3, 2015, s. 89–98.]
- Леонгард К., *Акцентуированные личности*, пер. с нем. В. Лещинская, под. ред. В. Блейхера, 2-е изд., Київ: Вища школа 1989, https://lib.uni-dubna.ru/search/files/psy_leongard/1.pdf, [20.12.2021]. [Leongard K., *Akcentuirovannye ličnosti*, per. s nem. V. Lešinskaâ, pod. red. V. Blejhera, 2-e izd., Kiïv: Viša škola 1989, https://lib.uni-dubna.ru/search/files/psy_leongard/1.pdf, [20.12.2021].]

- Макаров А., *Ще одна грань Шевченкової творчості* [в:] Idem, *П'ять етюдів. Підсвідомість і мистецтво: Нариси з психології творчості*, Київ: Рад. письменник 1990, с. 57–105. [Makarov A., *Še odna gran' Ševčenkovoї tvorčosti* [v:] Idem, *P`at' etūdīv. Pidsvidomist' i mistectvo: Narisi z psihologii tvorčosti*, Kiiv: Rad. pis'mennik 1990, s. 57–105.]
- Мостовая И., *Акцентуации личности и их роль в профессиональной деятельности*, <http://www.hr-portal.ru/article/akcentuacii-lichnosti-i-ih-rol-v-professionalnoy-deyatelnosti>, [20.02.2022]. [Mostovaâ I., *Akcentuacii ličnosti i ih rol' v professional'noj deâtel'nosti*, <http://www.hr-portal.ru/article/akcentuacii-lichnosti-i-ih-rol-v-professionalnoy-deyatelnosti>, [20.20.2022].]
- Мулик-Луцик Ю., *Передмова (нова сторінка в шевченкознавстві)* [в:] Онуфрійчук Ф., *Світ рослин у творах Т. Шевченка*, Йорктон: Redeemer's Voice Press [Канада] 1961. [Mulik-Lucik Ū., *Peredmova (nova storinka v ševčenkoznavstvi)* [v:] Onufrījčuk F., *Svit roslin u tvorah T. Ševčenka*, Jorkton: Redeemer's Voice Press [Kanada] 1961.]
- Рубчак Б., *Міти метаморфоз, або Пошуки доброго світу (Мифы метаморфоз, или Поиски хорошего мира)*, Львів: Піраміда 2012. [Rubčak B., *Miti metamorfoz, abo Pošuki dobrogo svitu (Mify metamorfoz, ili Poiski horošego mira)*, L'viv: Piramida 2012.]
- Ставицька Л., *Про один поетичний образ Тараса Шевченка*, <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/КМ/pdfs/Magazine37-8.pdf>, [20.02.2020]. [Stavic'ka L., *Pro odin poetičnij obraz Tarasa Ševčenka*, <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/КМ/pdfs/Magazine37-8.pdf>, [20.02.2020].]
- Шевченко Т., *Зібрання творів: у 6 т., т. 1: Поезія 1837–1847*, Київ 2003, <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev101.htm> [10.02.2022]. [Ševčenko T., *Zibrannâ tvoriv: u 6 t., t. 1: Poeziâ 1837–1847*, Kiiv 2003, <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev101.htm> [10.02.2022].]

Віталія Папіш – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри романських мов і світової літератури; Донецький національний університет імені Василя Стуса

Zgłoszenie artykułu: 12 stycznia 2022
Przyjęcie artykułu do druku: 23 lutego 2022